

РЕЦЕНЗІЇ

© Ігор Довжук* (Переяслав)

МІСІЯ РАДЯНСЬКОЇ ШКОЛИ В УКРАЇНІ

Рецензія на монографію: Лаврут О. О. Радянська школа у другій половині ХХ ст.: вимір України. Слов'янськ: Друкарський двір, 2020. – 532 с.

Українська історична наука протягом останніх трьох десятиліть здійснила справжній інформаційний та інтелектуальний прорив – зусиллями фахівців «повернуто» минуле українського народу, заповнено немало «білих плям», переглянуто сторінки, що протягом кількох десятиліть мали викривлене висвітлення. Копітка робота дозволила створити сучасну концепцію української історії, поважне місце в якій відведено етапам поступу освіти. Прикметою сучасного дослідження є вивчення її у контексті загальних суспільних процесів, апелювання до неї як до важливого сегменту українського суспільства на різних стадіях його розвитку. Наразі очевидна пролонгованість у свідомості частини сучасних громадян України стереотипів, що закладалися радянською школою. А це, у свою чергу, гальмує розвиток нашої держави. Враховуючи вже наявні здобутки науковців з історії шкільної освіти, зважаючи на нинішнє загострення інтелектуально-інформаційного протистояння, цілком своєчасним є дослідження, присвячене аналізу радянської школи в УРСР у другій половині ХХ ст. як суспільного явища. Отож, значущість теми монографічного дослідження, запропонованого О. Лаврут, не викликає заперечень.

Структура монографії в цілому виправдана. У першому розділі охарактеризовано теоретичні засади вивчення радянської школи. Змістову частину монографії сформатовано відповідно до проблемного принципу. Авторка виокремила чотири сюжети, в кожному з яких подано певний вимір школи в Україні протягом другої половини 1940-х – 1980-х рр. – як об'єкт державної політики, як інститут, з точки зору антропологічного виміру вчительства, через призму умов і змісту навчання та виховання учнів. У такий спосіб вдалося подати узагальнений образ радянської школи як багатовимірного суспільного явища, в якому розгорталися процеси навчання та виховання, а довкола сформувалася ціла система соціальних відносин: школа – батьки, школа – партійно-державні органи, школа – громадські організації тощо. Авторці вдалося зосередити увагу на ключових складових такого широкого поняття як радянська школа.

Позитивною рисою праці О. Лаврут є обіпєртя на широке коло історичних джерел. Серед них – нормативно-правові акти, діловодна документація, статистичні матеріали, документи громадських організацій, навчально-методична література, періодика, джерела особового походження, а також зображальні, усні, речові матеріали та об'єкти. Широка географія архівосховищ, документи з яких опрацьовані в процесі вивчення проблеми, сприяла ґрунтовності дослідження.

Доречним є звернення авторки до проблеми визначення змісту ключової дефініції дослідження – «радянська школа». Аналіз нею настановних документів радянської доби та сучасних досліджень і довідкових видань виявив відсутність чіткого окреслення поняття. У такій ситуації цілком прийнятним є авторське розуміння радянської школи як соціального інституту, мета якого полягала в підготовці нового покоління до реалізації партійно-державних проєктів, якому притаманні ідеологічність, бюрократичність, відчуження школи від особистості, суспільства та національної культури.

* д.і.н., професор кафедри документознавства та методики навчання Університету Григорія Сковороди в Переяславі.

Характерною рисою монографічного дослідження є розгортання полотна життєдіяльності школи в Україні у другій половині ХХ ст. через протиріччя радянської системи. Авторка показала, що, з одного боку, відбувалося відновлення та розвиток мережі закладів початкової та середньої освіти, зростала кількість охоплених освітою дітей і підлітків, як наслідок, наприкінці 1980-х рр. вони наближалися до 100 %, вдосконалювалося дисциплінарне наповнення навчального процесу, урізноманітнювалися методи навчання, зростала якість навчально-методичної літератури, зміцнювалася матеріальна база шкіл, включаючи предметні кабінети, спортзали, актові зали, їдальні, медпункти та ін. Також до позитивних здобутків повоєнних десятиліть О. Лаврут справедливо віднесено підвищення рівня освіти вчителів та освітянських керівників, створення системи вдосконалення професійної кваліфікації педагогів, запровадження системи винагород тощо. Проте на цьому тлі дисонують заідеологізованість навчальної, а особливо виховної діяльності шкіл, формалізм у погоні за привабливими статистичними показниками, невідповідність вимог держави (державної партії) та реальних потреб суспільства, нівелювання традиційних родинних цінностей, цілеспрямоване обмеження індивідуальної ініціативи як педагогів, так і школярів, розрив між гаслами про важливість праці шкільного вчителя та реальними матеріально-побутовими умовами їхньої життєдіяльності.

На сторінках праці, що рецензується, подано неупереджений аналіз планів, реальних перетворень та їхніх наслідків для системи шкільної освіти у вказаний часовий проміжок. Так, показано, що з 1950-х рр. широкого розголосу набули ідеї політехнізації, покликані забезпечити радянську промисловість робітничими кадрами, але серед учнів і батьків вони не завжди здобували підтримку. Безперечним досягненням стало запровадження обов'язкової середньої освіти. А друга половина 1980-х рр. під впливом суспільно-політичних зрушень позначилася демократичними процесами у закладах освіти, які отримали можливість реалізувати на практиці варіативний компонент. Тоді було запроваджено (хоча із запізненням порівняно з найрозвиненішими державами світу) навчання дітей з 6-річного віку, реальним стало наближення однієї до одної різних ланок освіти.

На особливу увагу заслуговує сюжет про мову навчального процесу у школі. У монографії відображено процес поступального цілеспрямованого скорочення обсягу української та мов національних меншин, унаслідок чого в середині 1980-х рр. лише 50 % учнів мали можливість навчатися рідною мовою, бо ж панівною вже стала російська як засіб «міжнаціонального спілкування» у контексті конституційної парадигми «радянський народ».

Заслуговує на увагу спостереження авторки про орієнтацію радянської школи на «середнього учня», який по завершенні здобуття загальної середньої освіти мав стати виконавцем планів правлячої партії, критичність і креативність було дуже дозовано. Навчання у школі обумовлювало вплив радянської ідеології на світогляд дитини, яка весь час перебувала під пильним контролем уряду. Адже змалечку формували бачення навколишнього світу, ідеологічним підґрунтям чого стали постанови, рішення, закони держави. Уже з початкових класів до учнів висувалися певні вимоги щодо навчання та участі у шкільному та позашкільному житті, які поступово збільшувалися та ускладнювалися.

О. Лаврут показала школу в Українській РСР як інститут соціалізації дитини у радянському суспільстві, наголосивши на потужному впливі партійно-державного апарату, який виконував різні функції: організаційну, регулятивну, контролюючу, процесуальну. Не зважаючи на всеохопний контроль, школа виконувала важливу суспільну місію – передачу основ наукового знання та системи цінностей молодому поколінню. Саме набір радянських цінностей визначало обличчя школи в УРСР. Досягненням авторки є привернення уваги до виявів громадянської позиції українських освітян, які наважувалися висловлювати незгоду з уніфікацією освітньо-виховного процесу в школах України, несприйняття соціальної несправедливості, які порушували питання стану вивчення української мови у школі. Це стало можливим на основі опрацювання дослідницею численних листів, скарг, заяв, протоколів, що «осіли» в архівосховищах України.

У монографії здійснено спробу поставити школу в УРСР у загальний радянський освітній проєкт другої половини ХХ ст., що в цілому вдалося. Так само вдалим є намагання виокремити особливості школи в Україні, які авторка простежила у мові навчання, запровадженні українознавчих дисциплін («Історія Української РСР», «Географія Української РСР» тощо), використанні елементів української культури у виховному процесі, під час проведення масових заходів. Проте вірно зауважено, що це були лише окремі риси, загалом же по своїй суті школа в Українській РСР не надто

вирізнялася на тлі радянського проекту, вона не відповідала потребам розвитку української нації, швидше, навпаки, гальмувала цей поступ. Адже ідеологеми на кшталт «непорушної братерської дружби союзних республік», що методично плекалися у шкільному освітньому просторі, звільнення від вивчення української мови на прохання батьків, складання шкільного іспиту з російської мови, а не з української (в Україні !) забезпечували асиміляційні процеси. Як наслідок, на зламі 1980-1990-х рр. українство вже вкотре за свою історію опинилося на доволі небезпечній межі розчинення у зросійщеному середовищі. Проте цього не сталося, бо з припиненням функціонування радянського державного механізму розгорнули діяльність здорові українські інтелектуальні сили.

Дослідження з такої багатовимірної та резонансної проблеми як радянська школа в Україні не може залишити читача байдужим і неминуче спонукає висловити рекомендації. На наш погляд, доречно було поглибити сюжет про витіснення української мови з навчального процесу шкіл УРСР та вияви протидії цьому. Адже саме з кінця 1950-х рр. українські опозиціонери, серед яких були і вчителі (О. Тихий, В. Стус та ін.), активно порушували питання перспектив розвитку національної мови та культури. Цікаво було б проаналізувати змістове наповнення святкового календаря радянських шкіл в Україні, оскільки діти (і радянські діти – не виняток) особливо емоційно сприймають різного роду урочистості та схильні закарбовувати в пам'яті їх ключові меседжі.

У цілому монографія, що рецензується, дає відповіді на чимало питань щодо освітянської складової «радянської дійсності». Текст відрізняється щільністю фактів, ідей. Дослідження має завершений характер, водночас відкриваючи перспективи для майбутніх наукових розвідок, пов'язаних із залученням нових джерел, підходів, запитів суспільства. Актуальна проблематика, цікаві різнопланові джерела, вдалі ракурси, глибокий аналіз фактичного матеріалу, виразний авторський стиль мають забезпечити монографії щасливу долю.